

## ORGANIZACJA I WYNIKI PRODUKCYJNO-EKONOMICZNE PRZEDSIĘBIORSTW WIELKOBSZAROWYCH PRODUKUJĄ- CYCH MLEKO W LATACH 1995-2002

*Anna Grontkowska*

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie  
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Ziętara

*Słowa kluczowe: produkcja mleka, gospodarstwo wielkoobszarowe*  
*Key words: milk production, large farms*

**S y n o p s i s.** W opracowaniu przedstawiono zmiany sytuacji produkcyjno-ekonomicznej gospodarstw wielkoobszarowych produkujących mleko w latach 1995-2002 w zależności od formy organizacyjno-prawnej. Z badań wynika, że ich liczba zmniejszała się. Z produkcji mleka wycofywały się przede wszystkim jednostki o mniejszej powierzchni użytków rolnych. Niezależnie od formy organizacyjno-prawnej badane jednostki zwiększały liczbę krów w stadzie oraz wielkość produkcji mleka, zarówno na gospodarstwo, jak i od jednej krowy. Zanotowano zróżnicowanie pomiędzy analizowanymi formami organizacyjno-prawnymi w zakresie wydajności pracy: najniższą charakteryzowały się jednostki pozostające własnością Skarbu Państwa, zaś najwyższą – sprywatyzowane lub sprywatyzowane w zakresie zarządzania (dzierżawa).

### WSTĘP

Mechanizm rynkowy wprowadzony w Polsce w połowie 1989 roku przyczynił się do zmian funkcjonowania gospodarstw rolniczych, w tym produkujących mleko. W Polsce w latach 1990-1995 występowało systematyczne zmniejszanie się pogłowia krów. Spadek wyniósł ponad 27%, z 4,9 do 3,5 mln sztuk. W latach 1996-2002 zanotowano wolniejsze jego tempo (z 3461 do 2873 tys. krów) i w kolejnych latach nadal występowała niewielka tendencja malejąca. W 1996 roku chowem krów zajmowało się 1259,3 tys. gospodarstw, czyli około 62% ogółu, zaś w 2002 roku liczba gospodarstw produkujących mleko zmniejszyła się do 841 tys., a ich udział wynosił 43%. Wycofywanie się z produkcji mleka dotyczyło gospodarstw wszystkich grup obszarowych [Gomułka 2003].

Po wprowadzeniu gospodarki rynkowej nastąpiły zmiany w towarowej produkcji mleka w gospodarstwach utrzymujących zarówno niewielkie, jak i duże stada krów. W 1996 roku tą produkcją zajmowały się przede wszystkim gospodarstwa o powierzchni od 5 do 20 ha, które utrzymywały 58,7% pogłowia krów, w 2002 roku były one nadal grupą dominującą (53,1% pogłowia), jednak zanotowano wyraźny wzrost (o 10,5 pp.) udziału pogłowia krów w gospodarstwach z grupy 20-50 ha, a także w gospodarstwach od 50 do 200 ha (2,6 pp.)

[Gomułka 2003]. Zmiany pogłowia krów dotyczyły także przedsiębiorstw wielkoobszarowych, powstałych w wyniku przemian własnościowych.

### CEL I MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

W opracowaniu wykorzystano dane źródłowe z przedsiębiorstw wielkoobszarowych uczestniczących nieprzerwanie w badaniach prowadzonych przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w latach 1995-2002. Łącznie próbę tworzyło 103 gospodarstwa.

Celem opracowania było przedstawienie zmian sytuacji ekonomicznej przedsiębiorstw wielkoobszarowych zajmujących się towarową produkcją mleka w latach 1995-2002, z wyodrębnieniem zmian dokonujących się w poszczególnych formach organizacyjno-prawnych.

### CHARAKTERYSTYKA PRZEDSIĘBIORSTW

Z bazy danych IERiGŻ za lata 1995-2002 wybrano gospodarstwa utrzymujące krowy mleczne i realizujące towarową produkcję mleka. Liczbę tych przedsiębiorstw oraz charakterystykę zasobów ziemi przedstawia tabela 1. Produkcją mleka w analizowanej zbiorowości z roku na rok zajmowało się coraz mniej przedsiębiorstw. Ich liczba w okresie 8 analizowanych

Tabela 1. Charakterystyka badanych przedsiębiorstw wielkoobszarowych według form prawnych w latach 1995-2002

Forma organizacyjno-prawna	Wielkości w roku							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Liczba przedsiębiorstw								
Ogółem	72	65	58	53	47	44	40	37
A	17	15	14	12	9	3	1	1
D	31	27	25	19	16	21	23	21
JSA	24	21	17	16	15	13	10	9
K	1	2	2	6	7	7	6	6
Powierzchnia użytków rolnych w ha								
Ogółem	1776,7	1802,6	1757,0	1799,0	1864,0	1645,2	1745,2	1805,3
A	1850,3	1890,1	1892,8	1992,7	2224,9	-	-	-
D	1472,0	1458,1	1313,3	1352,2	1466,9	1380,8	1416,8	1452,1
JSA	2118,1	2284,5	2391,6	2462,0	2472,6	2565,4	2988,5	3212,8
K	-	-	-	1056,8	1005,1	975,0	1118,2	1126,5
Udział gleb dobrych w %								
Ogółem	55,9	56,6	58,5	56,4	54,5	56,0	57,0	57,6
A	60,4	63,0	62,0	64,7	59,4	-	-	-
D	48,9	51,2	56,6	47,5	44,0	47,6	51,7	53,6
JSA	61,8	59,1	62,5	60,9	60,8	64,0	68,5	66,5
K	-	-	-	55,7	58,7	60,5	61,1	61,1

Oznaczenia: A – gospodarstwa w administrowaniu, D – gospodarstwa w dzierżawie, JSA – jednoosobowe spółki Agencji WRSP, K – gospodarstwa prywatne.

Źródło: badania własne.

lat zmniejszyła się o prawie połowę. Dominującą formą organizacyjno-prawną funkcjonowania badanych przedsiębiorstw była dzierżawa od Skarbu Państwa przez osoby fizyczne, spółki pracownicze lub inne podmioty gospodarcze. Udział tej formy prawnej w 1995 roku kształtował się na poziomie 43%, w latach 1998-1999 zmniejszył się do około 35%, zaś w latach 2001-2002 zwiększył się do 57% ogółu przedsiębiorstw wielkoobszarowych zajmujących się produkcją mleka. W pozostałych formach organizacyjno-prawnych obserwowano tendencje podobne jak w reprezentatywnej zbiorowości gospodarstw wielkoobszarowych powstałych na bazie majątku Skarbu. Nastąpiło zmniejszenie liczby gospodarstw w administrowaniu, jednoosobowych spółek Agencji oraz zwiększenie liczby jednostek, w których nastąpiła całkowita zmiana właściciela, czyli gospodarstw zakupionych. Spośród 16 gospodarstw w administrowaniu, 8 zaprzestało produkcji mleka, a w pozostałych 8 dokonano zmiany formy organizacyjno-prawnej. W siedmiu gospodarstwach zamieniono administrowanie na dzierżawę nieruchomości, zaś jedno – stało się gospodarstwem prywatnym. Ponadto, dokonano zakupu pięciu gospodarstw dzierżawionych oraz trzy jednoosobowe spółki Agencji zostały przekształcone w gospodarstwa w dzierżawie. Ogółem w badanej grupie przedsiębiorstw zanotowano 16 zmian w zakresie formy organizacyjno-prawnej, które dokonały się następująco: 2 w 1996 roku, 3 w 1997 roku, 2 w 1998 roku, 6 w 1999 roku oraz 3 w 2000 roku. A zatem najczęściej zmiany formy organizacyjno-prawnej dokonywano w 1999 roku.

W zakresie powierzchni użytków rolnych wystąpiło istotne statystycznie zróżnicowanie pomiędzy formami organizacyjno-prawnymi. Gospodarstwa prywatne charakteryzowały się najmniejszym obszarem, zaś jednoosobowe spółki Agencji największym (tab. 1). Zmiany w latach 1995-2002 średniej wielkości powierzchni użytków rolnych przedsiębiorstw wielkoobszarowych produkujących mleko wykazywały pewne tendencje. Grupami wyraźnie ją zwiększającymi były gospodarstwa w administrowaniu (wzrost do 1999 roku o 20%) oraz jednoosobowe spółki Agencji (o ponad 50%), co oznacza, że w produkcję mleka angażowały się jednostki większe obszarowo, zaś mniejsze z niej rezygnowały.

W analizowanej zbiorowości jakość gleb zmierzono wskaźnikiem udziału gleb dobrych. Wystąpiło tu statystycznie istotne zróżnicowanie między poszczególnymi formami organizacyjno-prawnymi. Największym, zwiększającym się w kolejnych latach, udziałem gleb dobrych charakteryzowały się jednoosobowe spółki Agencji, zaś najmniejszym, ale także w latach 1999-2002 wyraźnie zwiększającym się – gospodarstwa w dzierżawie. A zatem w produkcję mleka angażowały się jednostki dysponujące stosunkowo dobrymi glebami, bowiem w latach 1995-2002 udział gleb dobrych w gospodarstwach produkujących mleko średnio kształtował się powyżej 55%.

W tabeli 2 zestawiono wybrane wskaźniki charakteryzujące produkcję roślinną w gospodarstwach wielkoobszarowych zajmujących się produkcją mleka w latach 1995-2002. Udział zbóż w strukturze zasiewów był istotnie zróżnicowany w większości lat. Najniższym udziałem zbóż, wynoszącym średnio 55%, charakteryzowały się jednoosobowe spółki Agencji, zaś najwyższym gospodarstwa prywatne (średnio 68%). W latach 1995-2002 najwyższe przeciętne plony zbóż notowano w jednoosobowych spółkach Agencji, a najniższe w gospodarstwach w dzierżawie (lata 1995-1997) i gospodarstwach prywatnych (lata 1998-2002). Jednak w zakresie plonowania zbóż zaobserwowano tendencję zmniejszania dystansu między poszczególnymi formami organizacyjno-prawnymi. Wynikało to m.in. z zastosowania we wszystkich formach organizacyjno-prawnych zbliżonego poziomu nawożenia mineralnego. W latach 1995-1996 najniższy poziom zużycia nawozów, wynoszący około 150-160 kg NPK na 1 ha UR, notowano w jednostkach w dzierżawie, zaś najwyższy w jednoosobowych

Tabela 2. Wskaźniki charakteryzujące produkcję roślinną badanych przedsiębiorstw wielkoobszarowych w latach 1995-2002

Forma organizacyjno-prawna	Wielkości wskaźników w roku							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Udział zbóż w %								
Ogółem	56,2	61,6	63,9	61,9	60,2	64,3	65,0	64,4
A	59,9	66,4	65,2	61,8	60,2	-	-	-
D	58,4	64,6	67,6	63,9	64,0	67,7	67,8	66,7
JSA	50,7	54,2	56,2	55,8	54,0	55,6	54,5	56,1
K	-	-	-	72,0	64,8	66,4	69,7	66,6
Plon zbóż w q/ha								
Ogółem	42,9	40,8	41,8	46,0	42,8	50,0	50,2	50,6
A	44,7	41,1	42,3	46,3	43,1	-	-	-
D	37,1	36,9	39,8	42,8	42,2	52,0	49,5	51,3
JSA	49,1	45,5	45,8	51,9	44,9	50,4	54,4	54,9
K	-	-	-	40,4	39,4	45,4	45,8	49,9
Zużycie NPK w kg na ha UR								
Ogółem	181,4	199,2	205,7	207,8	193,7	194,7	210,4	240,6
A	194,4	212,1	208,2	239,6	210,9	-	-	-
D	149,6	165,1	204,6	185,4	182,4	194,4	218,7	241,0
JSA	213,4	234,1	215,0	216,8	196,8	209,4	187,6	229,3
K	-	-	-	191,5	190,5	194,8	219,0	264,5

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 3. Wskaźniki charakteryzujące produkcję mleka badanych przedsiębiorstw wielkoobszarowych w latach 1995-2002

Forma organizacyjno-prawna	Wielkości wskaźników w roku							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Produkcja mleka [tys. l/gospodarstwo]								
Ogółem	1170,0	1202,0	1347,0	1443,0	1606,5	1653,7	1813,7	2177,2
A	1099,1	1092,8	1224,6	1285,8	1395,0	-	-	-
D	644,4	781,4	756,4	779,6	895,5	972,8	1175,6	1414,0
JSA	1900,0	2117,6	2452,9	2697,0	2970,2	3475,2	4553,7	5225,4
K	-	-	-	515,2	581,4	624,3	737,8	607,0
Stan średni krów [szt.]								
Ogółem	292	303	301	307	325	318	329	359
A	275	294	296	296	328	-	-	-
D	194	225	202	203	216	233	219	237
JSA	414	442	478	508	531	597	725,5	826
K	-	-	-	128	127	126,5	137	115
Wydajność mleka [l/krowa/rok]								
Ogółem	3681	3681	4054	3957	4308	4512	5257	5499
A	3251	3513	3896	4003	4008	-	-	-
D	3051	3234	3903	3555	3802	4047	5151	5561
JSA	3929	4255	4571	4522	5067	5104	5815	5926
K	-	-	-	3632	4221	5150	4981	4328

Źródło: jak w tab. 1.

spółkach Agencji – około 215 kg NPK na 1 ha UR. W latach 2001-2002 gospodarstwa zajmujące się produkcją mleka, zarówno dzierżawione jak i sprywatyzowane, wyraźnie zwiększyły nakłady nawożenia mineralnego do prawie 220 kg NPK na 1 ha UR w 2001 i ponad 240 hg w 2002 roku. W jednoosobowych spółkach Agencji w całym okresie utrzymywano zbliżony poziom nawożenia mineralnego. A zatem w ostatnich latach nastąpiło wyrównanie zarówno nakładów, jak i efektów produkcji roślinnej między analizowanymi formami organizacyjno-prawnymi.

W tabeli 3 przedstawiono wybrane wskaźniki charakteryzujące produkcję mleka w badanych gospodarstwach. W latach 1995-2002 największe stada krów znajdowały się w jednoosobowych spółkach Agencji. Jednostki te systematycznie zwiększały stada. Liczba krów w 2002 roku zwiększyła się o prawie 100% w stosunku do roku 1995 i ukształtowała się na poziomie średnio prawie 830 sztuk. Stada krów w gospodarstwach wielkoobszarowych będących w dzierżawie liczyły około 220-240 sztuk, zaś najmniej liczne stada występowały w gospodarstwach prywatnych powstałych na bazie gruntów z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. Ich liczebność wynosiła około 130 sztuk, przy czym w 2002 roku została obniżona do 115 krów. W gospodarstwach zanotowano zjawisko koncentracji stad krów.

W latach 1995-2002 wystąpiła we wszystkich analizowanych formach organizacyjno-prawnych tendencja rosnąca wielkości produkcji mleka, przy zmniejszającej się liczbie gospodarstw. Ogółem wzrost produkcji mleka wynosił 1 mln litrów. Największy był w jednoosobowych spółkach Agencji, co wynikało zarówno ze zwiększenia pogłowia krów, jak i zwiększenia wydajności jednostkowej produkcji mleka od krowy, która wzrosła przeciętnie o prawie 2 tys. litrów.

W tabeli 4 zestawiono wskaźniki charakteryzujące wyniki ekonomiczne oraz poziom zagrożenia upadłością badanych przedsiębiorstw. W latach 1995-2002 w badanych gospo-

Tabela 4. Wyniki ekonomiczne przedsiębiorstw wielkoobszarowych produkujących mleko w latach 1995-2002

Forma organizacyjno-prawna	Wielkości wskaźników w roku							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Produkcja w zł na 1 ha UR								
Ogółem	2472	3245	3373	3530	2772	3025	3454	3301
A	1817	2190	2431	2535	2903	-	-	-
D	1450	1881	2180	2189	2167	2526	3188	3256
JSA	4255	5865	6151	6439	3683	3753	4302	3938
K	-	-	-	2006	2039	2838	3163	2698
Wydajność pracy w tys. zł na zatrudnionego								
Ogółem	49,6	59,4	69,4	77,5	81,3	109,2	128,5	125,8
A	36,9	51,7	54,6	62,7	62,7	-	-	-
D	66,9	72,6	89,8	100,9	104,6	125,0	144,4	143,6
JSA	36,1	46,1	50,9	55,9	57,1	83,8	93,1	92,1
K	-	-	-	90,1	103,6	124,8	132,9	120,3
Zagrożenie upadłością – FD								
Ogółem	3,25	3,29	1,73	1,44	0,34	1,78	1,48	0,91
A	3,44	3,00	2,07	1,46	1,75	-	-	-
D	3,53	3,72	1,57	0,20	-1,8	1,07	1,46	0,67
JSA	2,53	1,80	1,68	1,19	0,47	1,31	0,82	0,12
K	-	-	-	5,8	2,82	3,55	2,49	2,84

Źródło: obliczenia własne na podstawie bazy danych IERiGŻ.

darstwach wydajność pracy mierzona wartością przychodów ze sprzedaży w przeliczeniu na pracownika wzrosła 1,5-krotnie. Jednak wystąpiło zróżnicowanie wydajności pracy między formami organizacyjno-prawnymi. Najniższą notowano w jednoosobowych spółkach Agencji i w gospodarstwach administrowanych, zaś najwyższą w gospodarstwach będących w dzierżawie oraz sprywatyzowanych. Wydajność pracy w gospodarstwach w dzierżawie oraz zakupionych była wyższa o około 30-50% w relacji do jednoosobowych spółek Agencji.

W przeprowadzanych badaniach analizowano występowanie sytuacji kryzysowej, czyli zagrożenia upadłością według „modelu poznańskiego” [Hamrol i in. 2004] określonego liniową funkcją FD o postaci:

$$FD = 3,562W_7 + 1,588W_{16} + 4,288W_5 + 6,719W_{13} - 2,368$$

gdzie:

$W_7$  – rentowność aktywów (wynik finansowy netto/majątek całkowity),

$W_{16}$  – wskaźnik szybki (majątek obrotowy-zapasy)/zobowiązania krótkoterminowe,

$W_5$  – kapitał stały/majątek całkowity,

$W_{13}$  – rentowność sprzedaży (Wynik finansowy ze sprzedaży/ Przychody ze sprzedaży).

Wyniki funkcji FD powyżej zera oznaczają dobrą kondycję przedsiębiorstwa, zaś poniżej zera określają trudną sytuację przedsiębiorstwa, kandydata do bankructwa w krótkim okresie. W latach 1995 i 1996 badane gospodarstwa produkujące mleko charakteryzowały się najkorzystniejszą, a jednocześnie niezróżnicowaną w podziale na formy organizacyjno-prawne, sytuacją w zakresie występowania zagrożenia bankructwem. W latach 1997-2000 najtrudniejszą sytuację obserwowano w grupie jednostek w dzierżawie, do której najczęściej „wpadały” jednostki zmieniające formę organizacyjno-prawną m.in. w celu poprawy kondycji finansowej. Brak zagrożeń bankructwem występował w grupie gospodarstw mlecznych zakupionych. Coraz większe zagrożenie bankructwem notowano w grupie jednoosobowych spółek Agencji.

## PODSUMOWANIE

Badana zbiorowość przedsiębiorstw wielkoobszarowych prowadzących produkcję mleka zmniejszała się z roku na rok. W latach 1995-2002 ich liczba zmniejszyła się z 72 do 37 jednostek, z których większość funkcjonowała jako gospodarstwa w dzierżawie. We wszystkich formach organizacyjno-prawnych kontynuacją produkcji mleka były zainteresowane jednostki zwiększające obszar oraz charakteryzujące się wysokim udziałem gleb dobrych.

W organizacji produkcji roślinnej zanotowano istotne zróżnicowanie w zakresie udziału zbóż w strukturze zasiewów. Najniższym ich udziałem charakteryzowały się jednoosobowe spółki Agencji, zaś najwyższym – gospodarstwa prywatne. Poziom uzyskiwanych plonów zbóż w analizowanych jednostkach wyrównał się, co było efektem zastosowania zbliżonego poziomu nawożenia mineralnego.

Największymi stadami krów charakteryzowały się jednoosobowe spółki Agencji, które ponadto systematycznie zwiększały liczebność stada. Stada krów w gospodarstwach będących w dzierżawie były prawie 3,5-krotnie mniejsze, zaś najmniej liczne były stada gospodarstw prywatnych. W analizowanym okresie w grupie badanych gospodarstw mlecznych wyraźnie wystąpiło zjawisko koncentracji stad krów.

Zanotowano tendencję rosnącą wielkości produkcji mleka, chociaż na odmiennym poziomie. Badane gospodarstwa niezależnie od formy organizacyjno-prawnej charakteryzowało systematyczne zwiększanie wydajności jednostkowej produkcji mleka od krowy.

Wydajność pracy badanych gospodarstw wzrosła 1,5-krotnie, przy wyraźnym jej zróżnicowaniu pomiędzy formami organizacyjno-prawnymi. Najniższą wydajnością charakteryzowały się jednoosobowe spółki Agencji i gospodarstwa administrowane, zaś najwyższą gospodarstwa w dzierżawie oraz sprywatyzowane.

## LITERATURA

- Gomułka J. 2003: Produkcja zwierzęca. [W:] Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002, oprac. pod kierunkiem W. Józwiaka. GUS, Warszawa.
- Hamrol M. Czajka B., Piechocki 2004: Upadłość przedsiębiorstwa – model analizy dyskryminacyjnej. *Przegląd organizacji*, nr .

*Anna Grontkowska*

## CHANGES OF ECONOMIC SITUATION IN LARGE SCALE DAIRY FARMS IN PERIOD 1995-2002

### Summary

This article presents THE changes of the economic situations in the large scale dairy farms depending on their legal forms in the period 1995-2002. It was noted that a number of dairy farms decreased year by year just as in Polish agriculture as a whole. Mainly the smaller farms gave up the production.

In all analyzed groups of the farms increase of herd size and milking yield were observed. Above factors result in milk production increase on farms researched.

A significant difference was ascertained in the work efficiency, the lowest one was observed in State owned farms, the highest one in private and rented farms.

Adres do korespondencji:

Dr inż. Anna Grontkowska  
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie  
ul. Nowoursynowska 166  
02-787 Warszawa  
tel. (0 22) 593 42 40  
e-mail: [anna\\_grontkowska@sggw.pl](mailto:anna_grontkowska@sggw.pl)